

ZAKOPANÝ PES KOMUNISTICKÉHO REŽIMU PAVEL KOHOUT A MOŽNOSTI MEMOÁROMÁNOVÉHO ŽÁNRU

Jiří Hanuš

The Buried Dog of Communist Regime.
Pavel Kohout and the Possibilities of Memoires

Jiří Hanuš deals with „memoir-novels“ of a renowned Czech writer Pavel Kohout *Z deníku kontrarevolucionáře* and *Kde je zakopán pes*. The author attempted at depicting Kohout's way of expression, his treatment of history and his unique contribution to the Czech literature and historiography. He analysed Kohout as a writer who describes first of all the thinking of socialist intellectuals who were actively involved in building the Communist regime in Czechoslovakia and who later ended up as „children devoured by their own revolution“. Kohout's novels, no matter how dramatically they are built and no matter how much they witness their author's strong ego, offer quite a few interesting insights that can be employed by contemporary historians when analysing the history of socialist utopias and socialist everyday life, but also the paradoxes of Communist power.

Jiří Hanuš (1963) působí na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, jhanus@phil.muni.cz

Fenomén Kohout

Číst prozaické dílo Pavla Kohouta je nebezpečné. Kdo se začte, neodtrhne se. Jsou to osobní, sugestivní, a přitom velmi zábavné texty, kde je čtivost zaručena především těm, kdo třeba jen matně pamatují dobu, v níž – řečeno po kohoutovsku – na Hradě vládl dr. Gustáv Husák. Příhodilo se to i mně. Smyslem tohoto textu je však poněkud podstoupit od přímého čtenářského zážitku a vystihnout určité literární a historické souvislosti.

Název mimořádné knihy Pavla Kosatíka *Fenomén Kohout*¹ je víc než výstižný.

1 PAVEL KOSATÍK, *Fenomén Kohout*, Praha-Litomyšl 2001. Tato kniha je velmi zdařilým, i když rovněž mírně „sugestivním“ vylíčením Kohoutova života a současně pokusem o hledání „klíče“ ke

Kdo se byt jen letmo dotkl textů a vyjádření tohoto kontroverzního dramatika, prozaika, básníka a samozřejmě též politika, nemůže nepřiznat, že se setkal s výjimečným intelektuálním *fenomémem*, který je plný protikladů. Jeho výkony na nás působí tak, že máme pocit, že se nejedná o jedinou charismatickou osobnost, ale o celou *instituci*, která tvoří, bojuje a miluje hned na několika frontách a mnoha zbraněmi. Kohout je sice jakožto člověk jen jeden, ale po četbě jeho životopisných knih, zvláště jeho memoárománů, se zdá, že jde o činnost několika výkonných manufaktur. To není dáno množstvím vět a kapitol, ale spíše předkládaným způsobem života. Žije a tvoří aktivním, ba aktivistickým způsobem, v němž je mistrem nejen při zobrazování jiných dramatických osudů, ale především v zobrazování sebe sama, svých omylů a jejich narovnávání, svých bojů se státními a stranickými institucemi a posléze i s levicovými západními intelektuály a hnutími, svým nepřekonatelným darem vystihnout ve zkratce složité věci, které se týkají jeho osoby v určitém čase a prostoru.

V tomto smyslu je Kohout vnitřně jednotným fenoménem a nic na tom nezmění skutečnost, že jednou píše častušky, u nichž dnes nechápeme, že nemohly být myšleny ironicky („Já nemohu zpívat skromně / radostí jsem bez sebe, / představte si, že se do mě / zamiloval SNB. / Pranic nedbám na starosti, / pranic nedbám na řeči. / Vždyť u člena bezpečnosti / nejvíc budu v bezpečí.),² divadelní hry, o než se ucházejí přední evropské scény, nebo celou sérii autobiografií. Jedná se o extroverta, pro něhož je důležité, že je na barikádě a že je v čele „avantgardy“. V tomto smyslu je též celkem lhotejný, píše-li se rok 1950 nebo 1974. I když Kohout časem „prohlédl“, nahlédl své mladistvé omyly, které sám nazval omyly intelektuálními, nikoli morálními,³ je svým způsobem stále stejný. Je bojovníkem, vůdcem,

Kohoutově neskladné osobnosti a jeho společenskému angažmá. Kosatíkovi se podařilo položit čtenáři i Kohoutovi samotnému skutečně podstatné otázky týkající se společenského vývoje v Československu, vývoje komunistické strany i dramatikova života – a je typické, že na tuto Kosatíkovu knihu Kohout reagoval vydáním svého životopisu, resp. jeho prvního dílu (srov. PAVEL KOHOUT, *To byl můj život?? (První díl) 1928–1979*, Praha-Litomyšl 2005). I vzhledem k vydání těchto dvou knih se v tomto článku nevěnuji líčení známých skutečností Kohoutova života, ale sleduji pouze své téma, jímž je především vztah memoárománů a historie.

2 PAVEL KOHOUT, *Častušky o znejmilejších*, in: Podivuhodní kouzelníci. Čítanka českého stalinismu v řeči vázané z let 1945–55, (ed.) Antonín Brousek, Surrey 1987, s. 133.

3 Toto Kohoutovo rozlišení z knihy *Kde je zakopán pes*, pro autora ostatně typické, je více než diskutabilní. Platilo by možná tehdy, kdyby byl Kohout na přelomu 40. a 50. let 20. století nečinný outsider, který se stravoval svými myšlenkami v nějaké poustevně. Víme-li však, že jeho typické vlastnosti jsou láska k dramatické akci a politicko-spoločenská činnorodost, uvedené rozlišení je absurdní. Vypovídá o tom, že Kohoutovy „omyly“ jsou omyly celé jeho bytosti, nikoli pouze její části. Je ale možné nahlédnout Kohoutovy „omyly“ jako intelektuální v tom smyslu, že jsou výsledkem *předbíhání činu před myšlením*, což si Kohout v průběhu 50. let uvědomil jako svůj problém a začal jej intenzivně a rezolutně řešit. Nemůže být sebestemní pochybnosti o tom, že jeho díla jsou od poloviny 50. let výslednicí *vítězného zápasu* v tomto intelektuálním boji sama se sebou.

určujícím strategií, organizátorem i popularizátorem, mužem, který zná svou cenu a nikdy nehodlá svou kůži prodat lacino, osobností, jejíž ideály se sice proměňovaly, zůstaly však v širokém řečišti socialistického hnutí, chápaného jako věčný lidský sen.⁴ Je současně bojovníkem, který neválčí pouze za určitý ideál (za stranu, za obrodu této strany, za socialismus), ale který válčí i „sám za sebe“, za výklad a legitimaci svých postojů a činů, za logiku svého lidského a myšlenkového vývoje, za sebeospravedlnění. Jedná se o autora v tomto smyslu „sebestředného“, i když toto slovo nemusíme chápat pouze negativně.

Konkrétně se zdá, že způsobem bytí i způsobem tvorby je pro tohoto „podivuhodného kouzelníka“ *drama*. Nemám zde na mysli jen jeho původní dramatickou tvorbu, ale způsob sebezprezentace a veškeré dílo, jehož stavba je většinou promyšleně dramatická, což je možné ukázat i na dvou memoárománech, které nám mají posloužit k analýze Kohoutova vidění komunismu, především jeho reálněsocialistických a normalizačních podob. Dramatické jsou látky, které zpracovává, volba témat i formální zpracování. V tomto smyslu můžeme nazvat Kohouta „osmašedesátníkem“ tedy nejen proto, že kolem roku 1968 byl na vrcholu svých životních sil a své naděje do určité míry spojil se společenským obrodným procesem, ale také v tom smyslu, že národní vzepětí oné doby, tužba po socialistickém ideálu, okupace, společenská obrana i postupná normalizace představují *sociální drama* par excellence a pro Kohouta základní události, k nimž se neustále vrací a z nichž čerpá svůj lidský potenciál i tvůrčí náboj.

S výrazem drama je těsně spojeno slovo *gesto*. Velmi případná se v tomto kontextu jeví přísná recenze Milana Jungmanna s názvem *Chvály i lamenta nad novým Kohoutem (Kde je zakopán pes)*, která vyšla na sklonku 80. let: „Všechna gesta, ať mocná, ať platná, berou zápasu o zachování kontinuity české kultury, o svobodu tvorby a myšlení, o důstojnost člověka jeho smysl a proměňují vzdor v trucovitost, je to jako by se cíl zaměňoval s prostředky, jako by šlo opravdu jen o to handrkování s mocnými. Kohout je tak strhován tím, čemu se říká hra, v které právě stávají, že ani na chvíli nezapochybuje o způsobech, jimiž projevuje svou nepoddajnost, o své taktice, nikdy není znejistěn, neklade si otázky, zda nejedná nepřiměřeně a neohrožuje tak nejen svou bezpečnost, ale především věc samu, podstatu, o níž jde. Je to zkrátka autor suverénně osobnostní projekce, který nezná sebereflexi a skepsi a dává se strhovat svou bojovnickou vášní, je ochoten se bít až do sebezničení, ale nemá vnitřní dispozice pro existenciální zahloubání, pro bezohledné sebezpytování, pro vytrvalou a neúprosnou bdělost nad vlastní lidskou

4 Srov. *Venku se mě na srpen pořád ptají. Rozhovor Ladislava Vreckého s Pavlem Kohoutem*, Magazín Dnes z 18. srpna 2005, č. 33, s. 18.

určeností, neobává se o svou integritu, jako by mu byla dána jednou provždy a on ji už nikdy nemohl promarnit.⁴⁵ Tento delší citát je natolik výstižný, že jakékoli jeho drolení by bylo nesmyslné. I Jungmann však v citované recenzi přiznává, že kdo dokáže přivřít oči nad kohoutovskými „výstřelky“, získá četbou plastický obraz smutné devastace české duchovní krajiny.

Málokterý z českých autorů druhé poloviny 20. století zachytil jako Kohout atmosféru 60. a 70. let, protože zvolená forma memoárománu do značné míry odpovídá deníkům, zápiskům a záznamům, které si Kohout pořizoval v průběhu konfrontací s komunistickým režimem, a do jisté míry tudíž představuje „literaturu faktu“, resp. literaturu založenou na faktech, byť přetavenou do prozaické formy. Je však zřejmé, že jedním z úmyslů samotného autora bylo podat explicitní výpověď o povaze politického režimu a o jeho různých složkách a že další příběhové linie, například v románu *Kde je zakopán pes* osudy jezevčíka a jeho potomků, slouží tomuto základnímu autorskému záměru. Kohout chce psát o režimu, o jeho absurditě či zvrhlosti, a o svém (neohroženém) boji s ním. To ho odlišuje od jiných autorů, kteří sledují i jiné cíle a výpověď o politickém režimu a jeho povaze je buď jen jedním prvkem díla, nebo je v méně častých případech jeho nezamýšleným důsledkem.

Pro většinu autobiografických děl Pavla Kohouta platí, že jsou „optimistická“. Optimismem opět mýslím způsob vnímání života, který se dere stále vpřed přes všechny tragédie, malosti, zločiny, ba i přes zánik života. Život jde dál v Kohoutově pojetí díky paradoxu, který upřednostňuje vitalitu a životní energii před energiemi zániku. Díky tomuto vidění „místa člověka ve světě“ je Kohoutovi umožněno občas spatřit výsledky paradoxu v budoucnosti, v předstihu před ostatními. Například v memoárománu *Kde je zakopán pes* je to opakované vědomí o možnosti obratu mizérie, v níž jsou ponořeni zakázaní a perzekuovaní spisovatelé. Pavel Kohout je důkazem teze, že nikoli celá česká elita byla v době normalizace bez naděje na změnu poměrů. Na druhé straně nepochybně platí, že s nadějí jsou spojovány především „silné“ a „inteligentní“ osobnosti, které jsou schopny čelit zvůli komunistických úřadů, a dokonce jsou občas schopny vyhrát když ne celou válku, tak alespoň dílčí bitvu (Kohout často zálibně popisuje své dílčí vítězství nad Gustávem Husákem v roce 1982, kdy autor neohroženě učinil tématem západních médií nikoli návštěvu prezidenta ČSSR ve Vídni, nýbrž svou nečekanou a překvapivou návštěvu ruzyňského letiště). Ještě uvidíme, zda právě tento rys neznamená též určitou redukci obrazu českých dějin v epoše komunismu, kterou se vyznačují Kohoutova autobiografická díla.

Z deníku kontrarevolucionáře

Tento první memoáromán⁶ je výjimečný tím, že zachycuje hned několik časových rovin „trojediného“ vypravěče v různých životních obdobích. První časovou rovinou je stalinské revoluční období s centrem kolem komunistického převratu v roce 1948 a událostí 50. let (reakce na smrt Stalina a Gottwalda apod.), druhou je období Pražského jara s jeho rozmanitými politickými peripetemi, třetí pak tvoří perioda po srpnové okupaci Československa armádami Varšavské smlouvy. Všechny tyto časové úrovně spojuje vypravěč, jenž podává deníkovou formou nejen děje a události, ale také své postřehy, poznámky a dojmy.

V první časové rovině se umělecky prolíná myšlenkový, politický i erotický svět mladého komunisty, který je uchvácen komunistickými idejemi a vizí nového společenského uspořádání, což je do značné míry dáno kombinací jeho sociálního cítění, potřebou spravedlnosti i obrazotvorností, ale stejně tak i zaujetím prvními dívkami jeho života. Typická je v tomto ohledu kapitola popisující únorový převrat, v němž je Kohoutův mladý hrdina bezprostředně zapojen. Propojení konkrétních událostí a snových revolučních vizí autor vyjádřil na několika místech, což dává textu dramatický spád a umožňuje fantaskní „let časem“: „Zpráva o demisi mne zastihla na fakultě. Okamžitě jsem letěl na ústřední sekretariát strany. V ulicích se už prodávala zvláštní vydání pravicových novin. Režie byla důkladná. Zvolili si čas. Měli náskok. Ale my ho doháněli. Dům u Prašné brány se proměnil v obrovský mozek, který řídil bitvu. Za železnými mřížemi stál kulomet. Na dvoře plály ohně, u kterých si ohřívali ruce námořníci, po schodištích spěchali nahoru a dolů kuryři s telegrafními páskami. Uslyšel jsem bouři hlasů. Prodral jsem se do velkého sálu. Mlhou dýmu stoupajícího z laciných cigaret jsem matně spatřil, jak k řečnickému pultu přichází – Lenin! Ne, dnes to bylo, bohužel, mnohem střízlivější, ale pulzovala tu stejná revoluce, která se rozhodla odrazit útok a zvítězit.“⁷

Propojení jinošských snů o „boji a lásce“ se odehrává též při prvních milostných dobrodružstvích, které mladý komunistka prožívá – i s buržoazními dívkami: „Položila mi hlavu na prsa a hladila mě po vlasech. Kde se v ní vzalo tolik něhy? [...] – Nosíš masku, která se k tobě nehodí. Proč? – Jsem přece dcera své třídy, ne? Máš ji ráda? – Ty blbce, ochlasty a děvkaře? Chce se mi z nich blít. Přiju jim, že

6 Tato kniha vznikla v letech 1968–1969 a vyšla vzápětí v několika světových jazycích (německy, anglicky, italsky a francouzsky), nikoli však česky. Tak se stalo z rozhodnutí autorova, který v předmluvě k českému vydání románu z 90. let napsal: „Těsně po ruské okupaci jsem nechtěl riskovat, že někteří z těžce zasažených rodáků a krajanů nepochopí můj záměr – napodobit věrně myšlení i slovník čtyřicátých a šedesátých let.“ – srov. obálku českého vydání z roku 1997 v nakladatelství Mladá fronta.

7 P. KOHOUT, *Z deníku kontrarevolucionáře*, s. 89.

to dneska proslali. Jenomže já s nima. To nebylo divadlo. Cynická slova opravdu jen zakrývala pocit katastrofy. Nemohl jsem se dívat na cizí požár. Cizí? Byla mi najednou nesmírně blízká. – Nemáš pravdu. Tvoje loď se potápí, ale právě my k ní posíláme záchranné čluny. Komunismus znamená štěstí člověka. Každého člověka, pokud se sám nevyloučí ze společnosti rovných! Máš příležitost. Vystup z toho vraku. – Jak se to dělá?⁴⁸

Kohout však své mladé a naivní „já“ postupně nechává prozívat, a to na mnoha frontách – při inscenovaných politických procesech a především v armádní službě. Zde si mladý hrdina začíná uvědomovat složitost života a rozdílnost, ba propastnosti ideálu a praxe komunismu. Stále však zůstává věrný tomuto ideálu, který považuje socialistickou revoluci za vrchol dějin a svůj podíl na ní za zásadní a nezměnitelné rozhodnutí svého života.

Ve druhé časové linii románu je vystižen „obrodný proces“ strany a společnosti na jaře 1968. Hlavní hrdina, zmoudřelý, poučený a současně velmi znejistěný ve svém původním mravně-ideologickém zápalu, je ponořen do řeky několikaměsíčních událostí – schůzí, diskusí, zahraničních pobytů, literárních prací a samozřejmě opět svých lásek. Tato část je nejvíce „historická“. Kohout v ní nechává zaznít autentické dokumenty (Dva tisíce slov Ludvíka Vaculíka), příspěvky na komunistických schůzích (Josef Smrkovský), zaznamenané schůzky s politiky ÚV KSČ (dokonce se samotným Alexandrem Dubčekem) apod. Jsou zde rovněž, jako ve všech částech, přítomny charakteristiky hlavních protagonistů Pražského jara, případně osobní reflexe jednotlivých událostí i stranického a celospolečenského vývoje. Například v partiích, v nichž Kohout uvažuje o možnostech kontrarevoluce v Československu, přičemž vystihuje specifičnost československé cesty k socialismu: „S NDR, Polskem, Maďarskem a Bulharskem nás spojily počátky společného socialistického rozvoje a pak dlouhé období stalinských deformací, které začalo právě krutou exkomunikací Jugoslávie. Ale i v těch letech se vytvářely rozdíly, které musí zaznamenat každý spravedlivý soudce. Československo na rozdíl od Maďarska a Polska téměř úplně kolektivizovalo zemědělství. Československo na rozdíl od NDR úplně zrušilo soukromý sektor v průmyslu, obchodu a živnostech. Československo na rozdíl od Polska a Maďarska zbavilo církev jakéhokoli politického vlivu. Československo na rozdíl od Polska nepřijalo západní půjčku. Československo na rozdíl od Bulharska neotevřelo dokořán dveře západním turistům. Československo na rozdíl od NDR neorientovalo podstatnou část zahraničního obchodu na západní Německo.“⁴⁹

8 P. KOHOUT, *Z deníku kontrarevolucionáře*, s. 100.

9 P. KOHOUT, *Z deníku kontrarevolucionáře*, s. 183–184.

Zde i v podobných pasážích jsou vyjádřeny nejen autentické myšlenky Kohoutovy socialistické generace, ale též (s největší pravděpodobností nechtěně) hlavní rysy československé „destrukce“ a úspěšného napodobení, ba překonání a umocnění sovětského stalinsko-totalitního modelu.

Na třetí rovině je zachycen hluboký prožitek srpnové okupace Československa armádami Varšavské smlouvy a reflexe tehdejších převratných událostí i myšlenkových pochodů. Pro tuto část jsou mimo jiné charakteristické existenciální diskuse, které vede hlavní hrdina se svou partnerkou, se svými bývalými přáteli i se sebou samým:

„On Dovedeš si představit, jaká situace by nastala v Maďarsku, Polsku a NDR, kde socialismus zdaleka nestačil zakořenit jako u nás a kde hrají nemalou roli i protisovětské, dokonce ještě protiruské resentimenty?

Já Panebože, chceš snad říct, že upřímní socialisté a přátelé byli obětováni ve jménu neupřímných?

On Ve jménu sil, který by se znovu změnil ve prospěch imperialismu.

Já To je ale strašné!

On Ale logické jako volný pád. Neuvádím to na omluvu, jen na vysvětlenou. Bez toho nemůžeme pochopit, jak na tom vlastně jsme. A my to pochopit musíme, protože jinak zařvem. SSSR potřeboval získat bázi, na které by mohl odmítnout čínské obvinění z revizionismu a usilovat znovu o překlenutí sporu.

Já To je naivita! I kdyby odvolali celý Dvacátý sjezd a poslali jim Chruščova v bedně, Číňané nanejvýš řeknou – Dobře, ale zařadte se! Osvědčili jste svou nespolehlivost! Centrum hnutí bude napříště v Pekingu!¹⁰

Z literárního hlediska je trojiční časový horizont románu ještě vylepšován dalšími žánry, jako je například úryvek z filmového scénáře ve druhé rovině příběhu, který popisuje autorovu pracovní cestu do Hamburku a boj s československou úřední mašinerií, či poměrně věrný záznam IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů se známými projevy Ludvíka Vaculíka a Pavla Kohouta. Tento žánr umožňuje čtenáři nahlédnout paradox komunistického režimu, který je mistrně vyjádřen líčením prohlídky PK a Z (Jeleny Mašínové) na československých hranicích nebo popisem literátského setkání, kterému předsedají straničtí funkcionáři. Smysl a vyznění prvního memoárového románu je stejně literární jako povytce historický. Pavel Kohout v něm několikrát zdůrazňuje, že mu jde o průnik do myšlení 40.-60. let, což má dvojitý význam. Čtenářům to má umožnit hlubší poznání atmosféry minulosti, Kohoutovi samotnému to umožňuje retrospektivní návrat k sobě samé-

mu, ke svým rozhodnutím a činům. Přes značnou sebestylizaci je možné konstatovat, že je tento román zdařilý nejen v prvním, ale též ve druhém naznačeném (historicky relevantním) smyslu. Nejen použité prameny, ale především pokus sestoupit do myšlení a atmosféry minulosti činí z knihy literárně-historický opus. Pokud vypovídá něco o „současnosti“ a o povaze autora, je to cosi, co lze tvrdit o každém historickém díle.

Kde je zakopán pes

Hlavním hrdinou tohoto memoárománu¹¹ (dobrodružného, kriminálního románu, či jak je možné toto dílo označit) je drsnosrstý jezevčík Edison, k němuž se autor obrací jako ke svědkovi všech dramatických událostí. Je to, jak jsme již uvedli, nikoli pouze literární ozvláštňení bez zásadní sdělné funkce. Zásadní Kohoutovo sdělení je toto: normalizační komunistický režim se při své honbě na ty, kdo se „normalizovat“ bránili, neštítel použít všechny prostředky. Mezi nimi nejsou nejhorší metody přímého nátlaku, nýbrž promyšlené „psychologické“ nástrahy, při nichž trpí nejen disidenti, ale jejich bližší i vzdálenější okolí, při nichž trpí nevinní. Neboť za co může nevinné dítě či nevinné zvíře, které je bráno jako rukojmí? Ačkoli toto slovo v Kohoutově románu často nezazní, je nabíledni, že metody komunistické moci jsou metodami *teroristickými*, byť by byly posvěceny pseudo-státními i pseudosoudními rozhodnutími. Celou strategii terorismu Kohout vystihl v několika větách, v nichž popisuje, jak smrt nevinného psiho průvodce zasáhla jeho manželku Jelenu Mašínovou, o níž tentokrát píše jako o „Zet“: „Objevili a zasáhli statický střed její osobnosti, a nebude už dlouho trvat, až pochopím, že navíc v ní odhalili onen tajný pevný bod, o který jsem opřen já.“¹² Anebo na jiném místě, v závěru románu, kdy je hlavní lidský hrdina rozhodnut uniknout svíravému obležení celé své rodiny policejními silami: „Náhle bezpečně vím, že Edova smrt nezastupovala mou, že Velký Loutkoherec přikázal nezdržovat se dalšími koly se mnou, který jim se štěstím uniká rychlými sajdstepy, neboť konečně odhalil naše základní tajemství: že já jsem ty, a proto jim stačí účinně zasáhnout tebe.“¹³

Tato teroristická destrukce nejhlubšího lidského jádra je mistrně vystižena v Orwellově románu *1984*, který Kohout ve svém memoárománu též cituje. Hlavní

11 Tento román napsal Pavel Kohout v letech 1984–1985 v Itálii a Rakousku, přičemž paralelně s českou vznikala poněkud odlišná německá verze. Ta vyšla v roce 1987 ještě před verzí českou. Ve svobodném Československu vyšla kniha poprvé v roce 1990 v brněnském nakladatelství Atlantis v nákladu 50 000 výtisků.

12 PAVEL KOHOUT, *Kde je zakopán pes. Memoáromán*, Praha-Litomyšl 2002, s. 369.

13 P. KOHOUT, *Kde je zakopán pes. Memoáromán*, s. 411.

vyšetřovatel O'Brien v něm likviduje hlavní hrdiny Winstona a Julii právě pomocí objevu nejnjiternějších lidských povah s jejich slabostmi, čehož zneužije při výsleších, a tím zlomí jakkoli silnou osobnost. Winston nakonec zradí Julii a Julie Winstona právě díky „antropologickému objevu“ státních teroristů, že každý člověk má svou Achillovu patu, kde je nejzranitelnější. V rámci české literatury existuje jen málo děl, v nichž by byla tato metoda tak výstižně popsána jako v Kohoutově díle. „Zakopaný pes“ českého normalizačního režimu je v tom, že byl režimem teroristickým. Jeho povahu lze nejlépe pochopit právě ze způsobu, jakým láme lidské osobnosti, z forem psychického nátlaku a násilí, z metod destrukce lidské duše i ducha. Tento postřeh je významný z historického hlediska při zkoumání rozdílů mezi režimem 50. a 70. let 20. století – je totiž zřejmé, že ačkoli existovala celá řada rozdílů (výška udílených trestů, rozdílná míra razance stranického vedení jako celku, mezinárodní atmosféra, možnosti obrany apod.), povaha tohoto režimu byla ve svém nejnjiternějším základě táž.

Tato nahlédnutá skutečnost Pavlu Kohoutovi nezabránila, aby vyjádřil i celou řadu směšných paradoxů, které tento teroristický režim provázely a byly pro něj do určité míry charakteristické. Uveďme dva typické příklady, jeden takřikajíc „strukturální“, jeden „případkový“. Ke strukturálnímu typu patří jedna ze základních zápletek románu, v němž jsou vyšetřovány „kriminální“ zločiny a nevyjasněné události kriminální policií při současném vyšetřování a pronásledování StB. Kohoutovi se podařilo vystihnout vzájemnou provázanost obou institucí, i když do konce textu není zcela zřejmé, zda StB byla za všemi pokusy o diskreditaci a za všemi negativními událostmi, které provázely život Kohoutovy rodiny v letech 1969–1978, i když se do konce textu nedozvíme, do jaké míry organizovala StB i kriminální policii a do jaké míry ji „vodila za nos“. A konečně naopak, do jaké míry byla kriminálka samostatným policejním útvarem a do jaké míry jen sloužila jako vějička Státní bezpečnosti. Čtenář je zde nechán na pochybách, protože není v autorových silách tento propletenec pochopit a rozplést. (Závěr románu vyznívá spíše v tom smyslu, že kriminálka věří více svým spolupracovníkům „odnaproti“, z pověstné Bartolomějské, než postiženému Kohoutovi.) V každém případě autor ukázal tento problém a vyzvedl jeho absurditu. Kohout dostatečně naznačil, že bylo v 70. letech 20. století v socialistickém Československu možné, aby jeden státní úřad zkoumal a honil druhý a aby zřejmě jen několik zasvěcenců vědělo, o co vlastně v této kauze jde, totiž o cíl zlomit spisovatele ke spolupráci, znemožnit mu „protistátní“ činnost a vyhostit ho do zahraničí, resp. o všechny tyto alternativy současně. Paradox „bezpečnostního“ i „kriminálního“ vyšetřování, který se projevuje na mnoha konkrétních příkladech, má značnou vypovídací hodnotu o tehdejšímu režimu, neboť ukazuje, že při vší provázanosti státních, stranických a policejních orgánů panoval neskutečný zmatek – tedy přinejmenším v případě, že jediná nepoddajná tvůrčí osobnost dokázala „zamíchat kartami“ moci tak, že tento

zmatek vytvořila a udržovala dlouho při životě. Rozdíl mezi jednotlivými složkami policie Kohoutovi též umožňuje rozlišovat jednotlivé typy osobností, které jsou sice vybarveny románově, avšak jsou vytvořeny na základě skutečných postav: „Náčelník Kříž [z kriminální policie] musí být přirozeně komunista, buď zatraceně skalní nebo zatraceně mazaný, že se mu podařilo za tak krátkou dobu odčinit své omyly z roku 1968, jistě dosti podobné mým, naše občanské dráhy se budou nejspíš lišit jen druhem subordinace a způsobem myšlení, jež dělí muže v civilisty a vojáky, třetí možnost, že mu pomohly při kariéře pouze odborné schopnosti, se dá v éře dra Husáka s jistotou vyloučit. Ale ať už vděčí za svou hodnost a funkci čemukoliv, sám způsob, jak hovoří a jedná se mnou i se svými lidmi, ho řadí do jiné kulturní sféry než ty odnaproti, a když zavolá podřízeného, kterému chce náš případ osobně svěřit, dostane všechno, co cítím, ještě konkrétnější tvář.“¹⁴

Kohoutovi se tedy podařilo vystihnout nejen absurditu situace „policie kontra policie“, ale situace, do níž se dostal, využil především ke studiu konkrétních lidských typů, které sice na jedné straně spoluvytvářely normalizační režim, na druhé straně ho přece jen „změkčovaly“ do jakési lidšější podoby. Pro tuto schopnost vylíčit konkrétní osoby v jejich nezaměnitelné identitě a s jejich nezaměnitelným osobním rozhodováním můžeme konstatovat, že Kohoutovo uchopení normalizačního režimu je povytce *osobní a konkrétní* v tom smyslu, že samotná existence a trvání tohoto režimu je podle něj dána zejména na základě osobních a konkrétních rozhodnutí jednotlivců, na základě jejich *svobodné volby*. Pro Kohouta je československý normalizační režim tedy především otázkou volby československých občanů samotných, jejich schopnosti trvat na poznané pravdě, koncentrované například v prostém faktu, že sovětská „bratrská pomoc“ byla a jest vpravdě okupací a že je tuto pravdu možné formulovat a „držet“, a je tudíž především na československých občanech, aby své občanství vyjádřili a celkovou společenskou mizérii se pokusili změnit.

„Případkovou“ absurditu normalizačního režimu Kohout vyjádřil na mnoha místech svého memoárománu. Zmíním zde jednu z nich. Při manželském výletě se autor dostane do situace, kdy obědvá v nějakém zahradním restaurantu zcela náhodně s předním reprezentantem režimu Karlem Hofmanem. Vzniklá situace dává posléze podnět k explicitní charakteristice režimu i k charakteristice českého komunistického funkcionářství: „K základním rysům byzantské politiky, která v Čechách vystřídala balkánskou a pangermánskou, patří její nevypočitatelnost stejně jako bezohlednost k jejím oporám, káže-li to takzvaný vyšší zájem, děsí funkcionáře těchto režimů podobně jako krvavého Makbetha duch mrtvého

Banka duchové tisíců předchůdců zavražděných stejně krutě jako nepředvídatelně. [...] Člen politbyra malé strany, otrásané navíc každou tektonickou poruchou mateřské velestřany, je tu strašlivě opuštěn na lesním paloučku, bez sekretářů a horké linky, bez nejmenšího tušení, kdo koho kde svrhl, sám s bezelstně rozprávejší manželkou, a já mám dokonce i v pistolnicích palebnou převahu, jaký div, že v zápětí vstává, platí a kyne svým dvojčatům, aby ho následovala, je to všechno jenom ne dobrý odchod ze scény, spíš předobraz trapného odchodu celé jeho epochy, jak si ho naprogramovali sami.⁴¹⁵

Kohoutův román obsahuje tedy i *analytickou* polohu, která mu umožňuje přímou charakteristiku. Nedá se jí upřít pronikavost postřehu a vtíp, i když je často z historického pohledu velmi obecná (zřejmě jinak by na tuto situaci hleděl člen politbyra s jinými povahovými vlastnostmi než Hofman). V každém případě se jedná o charakteristiku, která umožňuje prohlédnout a demaskovat režim podobně, jako tyto drobné situace umožňovaly Kohoutovi alespoň občasný osvobodivý smích.

Historik normalizačního období pravděpodobně nejvíce ocení pasáže, v nichž Kohout obsírně a přitom výstižně popsal události, jichž byl sám přítomen a které tvoří páteř disidentských aktivit 70. let. To platí zejména o dějích, které vedly k ustavení občanské iniciativy Charta 77, iniciativy, jež měla objektivně největší význam při formulování opozičního protirežimního stanoviska, přičemž svou základní ideou pouze důsledně připomínala režimu to, co se sám na mezinárodním poli zavázal uskutečňovat a dodržovat (tzv. helsinský proces). Myšlenka základních lidských práv, aplikovaná na československou situaci především akcentem solidarity umlčených a „otřesených“ umělců, vědců, politiků a dalších společenských skupin, se stala výbušnou a velmi účinnou zbraní opozice, které uměl normalizační režim Gustáva Husáka čelit pouze tvrdou represí a „psychologickým“ tlakem. Podstatné je, že se Kohout ve značné míře věnoval dějinám vzniku Charty 77 a že kapitoly, tomuto tématu věnované, kvantitativně přesahují kapitoly ostatní. Jakkoli je Kohoutovo líčení subjektivní (například ocenění vlastních zásluh pro formování prvního chartistického společenství a formulování jeho prvního prohlášení), přece jen reprezentuje rysy, po nichž se historikové pídí: hlavní osoby událostí, organizace tajných bytových schůzek a forma vytváření a předání petice, „zaspání“ režimu v prvních dnech a posléze jeho tvrdý protichartistický úder, to vše, včetně mnoha dalších detailů, v Kohoutově líčení nechybí. Podobně historicky cenné jsou i další popisy – za všechny jmenujme popis pohřbu prvního signatáře Charty 77 Jana Patočky v březnu 1977, při němž se též Kohoutovi poda-

řilo vystihnout povahu komunistické represe: „Vzdor tuctům zadržených byl hřbitov přeplněn. Ohled na hroby z nás upletl husté lidské řetězy, které se pravouhle protýkaly v nesčetných bodech. [...] Když nás rakev mýjela, položil na ni kdosi trnovou korunu; mezi trny se draly pupence nadcházejícího jara. Muž přede mnou hbitě vydupal na nejbližší hrob a fotografoval pachatele. Nestyděli se horších věcí. Když začal mluvit kněz, ozval se nervy drásající zvuk, jako by nahodila motorové pily parta dřevorubců. To se na těsně přilehlém plochodrážním stadionu postavilo do řady závodní družstvo policejní sportovní jednoty Rudá hvězda. S telecím úsměvem chlapáků, kterým nic nehrozí, a proto si mohou dovolit cokoli, vydrželi naplno túrovat motory vysokoobrátkových strojů celou tu půlhodinu. Když povolily popruhy pod raky, zavěsil se patrolující policejní vrtulník přímo nad hrob. A ten řev a vichr byly tak šílené, že překročily tajemný práh a proměnily se v stotajaté ticho.“¹⁶

Tento text zřejmě zůstane – společně s jinými – důkazem, že se normalizační režim nezastavil ve své antidisidentské činnosti a obraně „antihodnot“, na nichž stát, před branami smrti. I to nám umožňuje jej charakterizovat jako režim, který nerespektoval hranice lidství. Kohoutovo svědectví je při vší expresivitě jasné. Politika 70. let v Československu je politikou proti-lidskou, ba ne-lidskou.

Historické impresie

Je velmi zajímavou otázkou, co je vlastně „memoáromán“ v kohoutovském pojetí za žánr. Je to jistě především literatura, která bytostně vyhovuje autorovi, neboť mu umožňuje osobní stylizaci v rámci celospolečenských procesů, aniž by musel přísně sledovat historické děje a vše dokládat. Umožňuje mu to vystihnout „snovou“ část reality, která svým vlastním způsobem do celku skutečnosti patří. Zůstává však na individuální a v podstatě nedoložitelné úrovni, vázaná na svět idejí a představ. Není třeba zastírat, že historikovi je na druhé straně tento žánr při všech jeho individuálních rysech velmi blízký, protože s dějinnými událostmi pracuje, i když je významným způsobem přetváří. Četba tohoto žánru historikovi především umožňuje nahlédnout do autorova vnitřního světa, který je zde tu přímo, tu nepřímou zobrazován. Historik si klade u četby především otázku, do jaké míry je toto osobní svědectví výrazem nějakého skupinového vývojového trendu nebo do jaké míry vyjadřují autorovi hrdinové myšlenky, které se v popisované době mohly skutečně ve společensky relevantní míře vyskytovat. Dále jej může zajímat, jaká témata se v tomto specifickém žánru otevírají a zda tato témata a jejich inter-

16 P. KOHOUT, *Kde je zakopán pes. Memoáromán*, s. 373.

pretace mají závažnou souvislost s tím, jak se na určité historické události a jejich výklad dívají oni. Uvedme si několik typických příkladů.

Velkým tématem vyplývajícím z Kohoutových prozaických děl je „selhání intelektuálů“, resp. omámení značné části intelektuálů komunistickou ideologií, jejich podíl a odpovědnost na destrukci společnosti a obecném marasmu 50. a 60. let (případně přímo na politických procesech oné doby) a na pokusu o obrození společnosti – a komunistických ideálů – v 60. letech a jejich další osobnostní vývoj v normalizačním období. Kohoutovy romány podávají velmi výstižnou charakteristiku tohoto selhání či selhávání, protože otevřeně líčí nejen vnitřní pocity hlavního hrdiny, jímž je sám autor, ale také vyjadřují obecnější postoje a nálady levicových intelektuálů (především politiků a umělců) v průběhu několika desetiletí. Memoáromán *Z deníku kontrarevolucionáře* je mimořádně sofistikovanou prezentací právě tohoto tématu, neboť autor v něm vystihuje motivy svých rozhodování, pochybnosti o svém politickém angažmá, diskuse mezi postoji jednotlivců, pokusy o ospravedlnování chyb a selhání, naivitu i protřelost politiků a spisovatelů. Při veškeré umělecké síle této prezentace jde o popis individuální a subjektivní (jak se na román sluší), ale zřejmě do značné míry též reduktivní. A sice v tom smyslu, že si Kohout nikdy neklade otázky, které by se týkaly vnitřního života, pohnutek a motivů nesocialisticky smýšlející části české inteligence, té části, která nesdílela ani jednu z vizí i pochyb Kohouta a jeho komunistických druhů, části, která si podržela svůj demokratický pohled na svět, části, která patřila k „uraženým a poníženým“, především v 50. a 60. letech.¹⁷ Je zajímavé, že ve svých memoárománech Kohout nikdy důsledně nepodrobil analýze nesocialistické myšlení, nesocialistické nauky, nesocialistický přístup k životu, byť se například v 70. letech mnoha nesocialisticky smýšlejícím autorům osobně přiblížil. Je jistě autorským právem

17 Žužený Kohoutův pohled na skutečnost byl nesčetněkrát kritizován, a to z mnoha úhlů pohledu. Zde jedinkrát cituji z Pavla Kosatíka, a to pasáž, která vyjadřuje pohled známého publicisty Ferdinanda Peroutky, jehož život a dílo Kosatík rovněž zpracoval: „Ve dvou rozhlasových promluvách, 25. dubna a 2. května 1964, Peroutka dokonce zareagoval na Kohoutův článek Cím jsem byl..., jenž ho zaujal způsobem, jak někdejší básník na vlastní pomýlení reagoval: minulou víru označil za omyl, zároveň však dobu, kdy věřil, nazval nejlepší dobou svého života a recept do budoucna hledal – v nové víře. Podle Peroutky však víra není tak vysokou hodnotou, jak Kohout předpokládá; člověk má právo věřit, avšak povinnost pochybovat. Peroutka Kohoutovi vytkl, že schopnost kritického úsudku, do té doby základ výbavy dobrého spisovatele, vyměnil za podporu strany: ‚Individuum, náchylné k omylům, se prostě podřídilo organizované, velmi organizované části společnosti, která slavnostně slíbila, že nikdy nebude chybovat a bude mít vždy pravdu.‘ Stejným způsobem se ve třicátých letech němečtí intelektuálové podrobili Hitlerovi. Kohout je prostě člověk, jenž pro své chování najde v každé době přijatelné vysvětlení, psal Peroutka s ironií: ‚Je vždy tím, čím právě je, byl rád, když nevěděl o zlech stalinismu, a je rád teď, když o nich ví. Šťastný to muž.‘“ – P. KOSATÍK, *Fenomén Kohout*, s. 218. Zdá se mi, že se zde Peroutka (a po něm Kosatík) dotkl jádra věci, které vede i k popsání reduktivnímu vidění skutečnosti.

takovouto redukci použít a čtenáři mohou být jen vděční Pavlu Kohoutovi za jeho otevřenost při prezentaci levicové intelektuální galéry, i když je dobré o této reduktivnosti vědět. Mimořádná sugestivnost a síla Kohoutových děl je totiž téměř s to vytvořit dějinný obraz, který nebude obsahovat rozmanitost dějinného spektra.

Kniha *Z deníku kontrarevolucionáře* se pohybuje v čase „od tanku k tanku“, tzn. od osvobození části Československa Rudou armádou po okupaci téže země v podstatě touž armádou. Klíčovými událostmi jsou za prvé státní převrat v roce 1948, pokus vymanit se ze sevření sovětského mocenského systému a pokus o „československou cestu k socialismu“ v roce 1968. Co se týče první události, dnešní historiografie ji vidí nejen jako ojedinělou událost, ale jako událost kontextuální, zasaženou do hlubší sociálně-kulturní dimenze. Únor 1948 byl například podle filozofujícího historika Jaroslava Krejčího nejen státním převratem provedeným československými komunisty, ale i výsledkem a obrazem dvou základních antropologických a filozoficko-společenských koncepcí, které se objevily v novověké Evropě.¹⁸ Pro obě koncepce platí, že byly prosazeny revoluční cestou, jedna ve Francii, druhá v Rusku. Pro vývoj té které revoluce s její ideologií bylo rozhodující kulturně-společenské milieu, celkový stav společnosti, úkoly, které před ní stály, mesiášsko-národní „nálož“, s níž revolucionáři těchto dvou revolucí prosazovali své ideje v zahraničí, a samozřejmě též evropské kulturní tradice, které se v té či oné míře v těchto revolucích zobrazily a byly buď využity, či přetvořeny a deformovány. Současná historiografie též uvažuje o specifikách českého oslabení francouzské revoluční tradice, jejímž dědicem (můžeme-li to tak zkratkovitě říci) bylo určité pojetí lidských práv a demokratického společenského řádu, a o poválečném příklonu k oné druhé, „exportní“ revoluční cestě, založené na mocenské sféře sovětského vlivu. Diskutuje se o vlivu německé okupace, o traumatu z mnichovské kapitulace, o víře ve sliby o lepší budoucnosti a patosu komunistických ideálů, o sblížení komunismu s českým, případně slovenským nacionalismem apod. Kohoutovo dílo zapadá právě do tohoto diskusního kontextu. Hrdinové memoárů *Z deníku kontrarevolucionáře* nepochybují o tom, že jsou na přelomu 40. a 50. let účastníky jak revoluční přeměny světa a člověka, tak polárního zápasu mezi dvěma ideologiemi, buržoazní a socialistickou, a mezi dvěma „světovými systémy“, z nichž jedna staví svou sociální nauku na individuálních lidských právech, zatímco druhá na kolektivních a „ideálně-jednotících“ principech. Z tohoto pohledu se dá dokonce paradoxně tvrdit, že se tito hrdinové nemylí. Jsou

18 Srov. JAROSLAV KREJČÍ, *Tři diagnózy jednoho uchopení moci komunisty. Státní převrat, vývoz revoluce, střet civilizací*, Soudobé dějiny 5/1998, s. 203–207.

skutečně účastní zásadního světového dění, v němž hraje významnou úlohu zápas mezi dvěma novodobými koncepcemi, které určují (případně destruuji) kvalitu společenského a osobního života. „Hraje se prakticky o vše“, mohl by klidně říci v románu Kohoutův hlavní hrdina, a byť by to řekl v revolučním opojení, z něhož později vystřízliví, měl by v podstatě pravdu.

Co se týče roku 1968, zde je historiografie značně rozrůzněná, což je samozřejmé, neboť se jedná o interpretaci nejvýznamnější události nejnovějších českých dějin. Diskuse se na zásadní úrovni vede o cílech a podobě československé reformy, o národních problémech ve vztahu k reformám, o povaze komunistických funkcionářů, o ekonomických reformách Pražského jara, o mezinárodních souvislostech apod. Jsou to všechno témata, která literárně zobrazuje i Pavel Kohout. Kohoutova práce *Z deníku kontrarevolucionáře* je také výborným zdrojem k úvahám, do jaké míry bylo v Československu živé slovo „socialismus“ a jaký mělo tehdy obsah. *Z Deníku kontrarevolucionáře* vysvětluje, že mělo ohromnou společenskou rezonanci, že to bylo de facto společenské „tabu“, které bylo ochraňováno jako „národní totém“. V dnešní debatě, a to nejen historické, ale též publicistické, se ukazuje, že přece jen obsah tohoto pojmu byl již v roce 1968 natolik rozvolněn, že i pro řadu tehdejších komunistů to byl spíše „pracovní pojem“, jehož význam se vytvářel.¹⁹ Již jsme uvedli, že pro Kohouta nikoli. Pro něj socialismus byl a zůstal novověkým, v podstatě humanistickým konceptem a smysluplnou cestou do budoucnosti. Kohoutovy memoáromány, především první z nich, doplňují tuto historiografickou diskusi věrným vystižením subjektivních motivů revolucionářů či těch, kteří se k „sovětské variantě“ revoluce přihlásili a přinejmenším ji obdivně sledovali. Kohoutův hrdina je hrdinou revoluce, jejím věrným sluhou, posléze jejím stále méně oddaným stoupencem a nakonec kritikem jejích deformací. Nikdy se zcela nevzdává humanitních socialistických ideálů, které tato forma revoluce podle něj přinesla. Jeho životním cílem je tyto ideály očistit, zbavit násů deformací jak na rovině politické, tak na rovině prostého lidského života. Je samozřejmě na každém čtenáři, aby zvážil, zda úsilí Kohoutových hrdinů (a dodejme, Kohouta samotného) není přece jen donquijotské a zda socialistický ideál na své filozofické a antropologické rovině už v zárodcích neobsahuje antihumánní a současně sebedestruktivní prvky. Z hlediska historika jsou však kohoutovské ponory do myšlení hrdinů a jejich reflexe velmi cenné, protože prozrazují něco ze skutečnosti doby, k níž se nelze propracovat pouze pomocí archivních dokumentů. Kohoutovy texty jsou vlastně též „dokumenty“ jistého druhu, které emotivně

19 Srov. například internetovou recenzi Jana Čulíka s názvem *Zkreslený pobled Borise Cveka na osmašedesátý rok je alarmující*, <http://www.britske-listy.cz/2004/8/20/art19415.html>.

a literárními prostředky vystihují jisté generační pocity, spory, jistoty i nejistoty, a rozšiřují tak obraz našeho vědomí o minulosti. To lze jistě tvrdit především o druhém „klíčovém bodu“ románu *Z deníku kontrarevolucionáře*, totiž o prožívání Pražského jara a okupace, které je působivým ztvárněním jak reálných, tak především politicky naivních a příliš idealistických snů československých politiků a mnoha občanů.²⁰

Jak jsem již naznačil, román *Kde je zakopán pes* je mimo jiné příspěvkem o povaze normalizačního režimu. V současné historické diskusi je tento problém řešen na středoevropské úrovni, přičemž do diskuse přispívají autoři různých historických škol a s různým výchozím pojetím.²¹ Obecně se však dá říci, že současná historiografie většinou pracuje se čtyřmi typy nedemokratických režimů (autoritarismus, totalitarismus, posttotalitarismus, popřípadě sultanismus), u nichž se snaží o přesnější vymezení a aplikaci na jednotlivé východo- a středoevropské země. V tomto rozlišení se například socialistické Polsko ocitá spíše mezi autoritativními režimy, a to z toho důvodu, že zde vždy zůstávala rezidua určitého společenského pluralismu (církve, soukromí rolníci), zatímco Maďarsko, Československo a Bulharsko představují poněkud odlišné verze posttotalitarismu, přičemž o tento typ režimu se v Československu jednalo po roce 1968, kdy se původně totalitární režim nebyl s to plně rekonstruovat. Někteří autoři, například Juan Linz a Alfred Stepan, mluví v případě Československa o „frozen post-totalitarianism by decay“, tedy o zamrzlém posttotalitním režimu ve stavu úpadku. Rumunsko pak může být příkladem totalitárního režimu, který za Ceaușesca získal určité rysy sultanismu, kde se vše odvíjí od osoby vůdce a zákon i ideologie jsou předmětem svévolných, a tudíž nepředvídatelných osobních despotických zásahů a manipulací.

Historikové mohou s velkým užitekem číst i memoáromán *Kde je zakopán pes* právě s ohledem na tuto vlastní debatu. Kohout totiž obnažuje povahu režimu v celé řadě konkrétních situací, z nichž jsem některé již zmínil. Ukazuje například,

20 Zde je třeba podotknout, že v rámci historiografického diskurzu v roce 1968 demokracie „neměla šanci“, a to z těchto důvodů: zaklínění Československa do sovětského bloku, neschopnost komunistického vedení vzdát se marxismu-leninismu jako programového východiska, trvající nárok KSČ na určující roli v dalším vývoji státu a společnosti. Ústřední výbor KSČ si ponechával právo rozhodovat v otázkách týkajících se práce komunistů i nekomunistů v institucích celostátního charakteru, úzkostlivě trval na spojenectví se Sovětským svazem a mezinárodním komunistickým hnutím – srov. KAREL HRUBÝ, *Perspektivy „pražského jara“*, Soudobé dějiny 10/2003, s. 620. Pavel Kohout přes všechny své „demokratizační“ náběhy bezesporu ŽIL v iluzích o možném vývoji společnosti a tyto iluze u něho vyprchávaly až v průběhu dalších „normalizačních“ let, případně v nedobrovolném exilu.

21 Srov. například OLDŘICH TŮMA, *Poznámka k typologii komunistických režimů*, Soudobé dějiny 4/1997, s. 534–537.

že *fenomén teroru a násilí* byl stále přítomen, i když měl spíše „nesystémovou“ a „náhodnou“ povahu (srov. líčení zatýkání Kohoutovy manželky „Zet“, případně surovou ránu uštědřenou spisovateli do týla při pokusu zúčastnit se plesu Charty 77), že ve společnosti byla stále občas aplikována totalitární zásada *politické mobilizace společnosti* (srov. reakci režimu na vyhlášení Charty 77 a úspěšný pokus aktivizovat „kulturní frontu“ tzv. Antichartou), že *role ideologie* byla do značné míry snížena a že se stávala spíše určitým formálním rituálem, popřípadě že byla využívána pouze na osobní úrovni při ospravedlňování podlých činů (srov. napadání spisovatele jakožto zrádce, který „zradil“ své prvotiny, a tedy své původní ideály). Připomeňme též, že o charakteristiku režimu se explicitně pokoušel i Václav Havel, jeden z nejbližších Kohoutových spolupracovníků v době normalizace, popřípadě jeden z „osmašedesátníků“, politik Zdeněk Mlynář, když „mluvil o přechodu od násilí jako hlavního prostředku kontroly společnosti ke směsi šikanování a poskytování výhod“.²²

Ke smysluplnému kontaktu mezi historií a literaturou může dojít právě na poli diskuse o rozmanitých podobách československého režimu v 50.–80. letech, přičemž historikové by měli být dostatečně citliví na množství konkrétně vyjádřených životních osudů a dostatečně kritičtí k subjektivní formě literárního zpracování. V případě memoárománů Pavla Kohouta jde však z historického hlediska o cenné „prameny“ svého druhu, které mohou napomoci celkovějšímu a výstižnějšímu vidění nejmodernějších českých dějin, především atmosféry doby viděné perspektivou levicového intelektuála, který se stal „kontrarevolucionářem“ a posléze disidentem.

Kohoutovy memoáromány vydávají mimořádné svědectví též o komunitě „otřesených“, k níž patřili především první signatáři Charty 77, ale také širší společenství spisovatelů, umělců a vědců, z nichž někteří patřili od začátku nikoli do „komunistického“, nýbrž do „demokratického“ tábora. Jejich vzájemná setkání měla bohatý program: politické a literární diskuse, předčítání vlastních prací, setkávání se zahraničními hosty (především s německými, rakouskými a švýcarskými) a plánování opoziční politické činnosti. Svědectví Pavla Kohouta, zpracovaná literárně, samozřejmě doplňují další vzpomínky a svědectví účastníků těchto setkání. K velmi výstižným patří například vzpomínky spisovatele Alexandra Klimenta, který zpřítomňuje vzájemná přátelství ze 70. a 80. let ve své knize *Praha – Lucern*: „Nebyli jsme žádný uzavřený klub. Každý z nás měl kolem sebe ještě jiné přátelské okruhy z dřívějších i pozdějších dob podle osobní, kulturní či politické

orientace. To platí pro českou i švýcarskou stranu. Bruno Leutholdovi a Jürgenu Braunschweigerovi přece neležela na srdci jen Praha. Ale jádro naší společnosti tvořilo na obou březích Vltavy šest českých autorů, které popsal Pavel Kohout ve své veselohře *Sex*.²³ Spojil nás nouzový stav, který trval dvacet roků. Dost jsme pracovali, na svém i na panském, ale také jsme se tenkrát dost bavili. A hlavně jsme měli dost času, i když někdo seděl ve vrátnici, v kotelně nebo ve skladu. Někteří seděli v kriminále a dost dlouho. [...] Měli jsme dost času na nekonečné rozhovory při nekonečných procházkách. Navštěvovali jsme se doma s dárky, z nichž nejvzácnější byl nový rukopis nebo knížka či publikace ze zahraničí.²⁴ Kohoutova prozaická díla dále rozšiřují charakteristiku těchto přátelství, některé stránky jeho děl je možno nazvat „oslavou přátelství“, především ta, která vyzvedají občanskou statečnost lidí jako byli (a jsou) Jelena Mašínová, Václav Havel, Pavel Landovský, Marta Kubišová, Jan Patočka, Ludvík Vaculík, Stanislav Milota, Vlasta Chramostová, Waltr Jäggi a další. Pro historika může být rovněž cenné vystižení atmosféry disidentských setkání a popis konkrétních projevů solidarity, které v Kohoutových románech vyvažují popis konkrétních projevů nesašenlivosti, zbabělosti či lidské slabosti.

Na závěr je třeba zdůraznit, že při všech inspiracích zůstává dílo Pavla Kohouta počinem svrchovaně literárním. Nelze podle něj „psát dějiny“, lze jen doplňovat a obohacovat vlastní vědomí o určitém a velmi jedinečném osudu, který však má sílu podávat obecnější charakteristiku pohnuté doby a jejího dění. Jak jsem již řekl, Kohoutovy memoáromány proto mají pro historika cenu „pramennou“, a možná víc než to. Protože jsou po literární stránce velmi zdařilé, umožňují nahlédnout pod pokličku dění a setkat se se zobrazením „slávy a bídy“ člověka, jehož svobodná rozhodnutí (nebo spíše dramatický svár mezi svobodným rozhodnutím a osobními i společenskými determinanty) jakoukoli smysluplnou historiografii umožňují, ba zakládají. Zároveň však umožňují zvažovat problematičnost nejen memoárománového žánru, ale i problematičnost zkoumání a interpretace jakéhokoli „pramene“, o němž historikové již ví, že k němu musí přistupovat s krajní kritičností a podezřívavostí.

23 Mezi ně patřili Pavel Kohout, Václav Havel, Ivan Klíma, Alexandr Kliment, Karel Kosík, Ludvík Vaculík.

24 ALEXANDER KLIMENT, *Kronika jednoho přátelství. Praha – Lucern 1968–1989*, Praha 1996, s. 18.